

רמב"ן בראשית פרק מא

פרשת מקץ

(א) על היאור - כל שאר נהרות אינם קרוים יאורים חוץ מנילוס, מפני שכל הארץ עשויה יאורים יאורים בידי אדם ונילוס עולה בתוכם, לשון רש"י. אבל אונקלוס תרגם יאור "נהרא", רק תרגם על יאוריהם (שמות ז יט) על "אריתיהון", כי הוצרך שם להבדיל ביניהם מפני שהזכיר על נהרותם ועל יאוריהם. והנה כלם יקראו לדעתו יאורים, הגדולים נקראים נהרות ויאורים, ואלו העשויים חפירות ארוכות בידי אדם גם הם יקראו יאורים:

ומצינו כי חדקל נקרא יאור, כמו שכתוב (דניאל י ד) ואני הייתי על יד הנהר הגדול הוא חדקל והנה איש אחד לבוש הבדים, וכתוב (שם יב ה) והנה שנים אחרים עומדים אחד הנה לשפת היאור ואחד הנה לשפת היאור, ויאמר לאיש לבוש הבדים אשר ממעל למימי היאור:

ולדעתי כדברי אונקלוס כן הוא, כי יאור ונהר לשון אחד, ושניהם לשון אורה. וכן הגשם נקרא אור, שנאמר (איוב לו ל) הן פרש עליו אורו, יפיץ ענן אורו (שם לו יא), וכמו שאמר רבי יוחנן (ב"ר כו ז) כל אורה האמורה באליהוא בירידת גשמים הכתוב מדבר. ואולי בעבור שהגשמים בסבת המאורות, והנהרות יעשו מהם יתיחסו אל האבות:

(ב) והנה מן היאור עולות - בעבור כי ארץ מצרים תשתה מן היאור, וממנו בא להם השובע והרעב, ראה אותן עולות מן היאור. והפרות סימן לחרישה, והשבליים סימן לקציר, כמו שאמר (להלן מה ו) אשר אין חריש וקציר. ראה כי היאור לא עלה רק מעט ואין חריש, ואשר יזרעו מעט במקומות הלחים יבא קדים רוח ה' וישרוף אותם, כאשר ראה אותם שדופות קדים:

והנראה ממשמע הכתובים כי היה השובע בארץ מצרים לבדה, כאשר נאמר (להלן פסוק כט) שבע גדול בכל ארץ מצרים, וכן (להלן פסוק מח) אשר היו בארץ מצרים. אבל הרעב היה בכל הארצות (להלן מא נד), וכן פתר יוסף וקמו שבע שני רעב, ולא הזכיר בארץ מצרים, ועל כן לא יכלו בשאר הארצות לקבוץ אוכל, ואפילו אם שמעו הענין כי היה מפורסם מאד. ואולי היה בחלום רמז מזה במה שהזכיר ותרענה באחו, כי שם היה מרעיהן ומעמדן, אבל הרעות אחרי אכלן את הטובות תתהלכנה בארץ ולא ידע פרעה עד אנה הלכו:

באחו. אגם, כמו ישגא אחו (איוב ח יא), לשון רש"י. ואיננו נכון, כי אחו שם העשב הגדל, כמו היגאה גומא בלא ביצה ישגא אחו בלי מים עודנו באבו לא יקטף (איוב ח יא - יב), והנה איננו האגם. ואולי ירצה לומר שיקרא העשב הנעשה באגמים על שם האגם: והנכון שיהיה אחו שם כולל הדשא והעשב הנעשה על שפת הנהרות והאגמים, ויהיה בי"ת באחו כמו בי"ת לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט ה), כי על שפת היאור

היו רועות, כמו שאמר (בפסוק הבא) אצל הפרות על שפת היאור. ואולי הוא מלשון אחוה, בעבור היות מיני העשבים רבים גדלים יחד:

(ג) ותעמדנה אצל הפרות - בצדן וקרוב להן. והוא סימן שלא יהא הפסק בין שני השבע ושני הרעב, ואף על פי שלא סיפר זה ליוסף. ואולי המראה והסיפור היו שוים והכתוב לא יחוש, כאשר הוסיף בסיפור ולא נודע כי באו אל קרבנה, וכן עולות בקנה אחד סימן שתהינה שבע שנים רצופות:

(ד) ותאכלנה הפרות - על דעתי הוא סימן שיאכלו שני הרעב את שנות השבע, ומזה למד יוסף לאמר לפרעה ויקבצו את כל אוכל השנים הטובות, והיה האוכל לפקדון לארץ לשבע שני הרעב, כי ראה שהפרות והשבילים הטובות תבואנה אל קרב הרעות. ואיננה עצה, כי הליועץ למלך נתנוהו, רק בפתרון החלום אמר כן. ונשכח כל השבע, ולא יודע השבע, פתרון ולא נודע כי באו אל קרבנה ומראיהן רע, כי ראה שלא היו באכילתן בריאות וטובות, רק היו להן למחיה, אילו לא אכלו אותן היו מתות בכחשיהן. ולא כדברי רש"י שאמר ונשכח כל השבע, הוא פתרון הבליעה:

(ו) צמחות אחריהן - לא שראה אותן צומחות, שלא ראה אלא שבילים עשויות, אבל הוא כאילו אמר צמחו אחריהן. ואחז זה הלשון להודיע שמיד שראה הטובות ראה הרעות שעלו אחריהן, כי סימן התכיפה ראה בכולן:

(ז) וטעם ויקץ פרעה וגו' - הנה חלום שלם, לשון רש"י. ולפי דעתי ירמוז כי עמד על מטתו מקיץ מחשב בחלומו אולי יראה עוד דבר פעם שלישית, וכאשר עמד בבקר ולא חלם עוד נפעם רוחו, וזה טעם ויהי בבקר ותפעם רוחו. אבל בנבוכדנצר אמר ותתפעם רוחו ושנתו נהיתה עליו (דניאל ב א), כי גם בלילה לא שכב לבו:

והזכיר ויקץ פרעה מן הענין הנזכר בספר השינה, כי חלום שיחלום אחרי חלום אחר מענין אחר בשנתו איננו מתקיים, על כן אמר כי כאשר הקיץ נהיה החלום וחשב בו עד הבקר אולי ישתלש חלומו כאשר נשנה:

והנה פרעה עצמו הכיר כי ענין אחד הוא, ולכך הזכיר והנה חלום, וכך אמר חלום חלמתי ופותר אין אותו, ולא הזכיר חלומות. וזה טעם וארא בחלומי, אבל הכתוב הזכיר ואין פותר אותם לפרעה, לומר שאין פותר אפילו האחד מהם:

(יב) איש כחלומו - לפי החלום וקרוב לענינו, לשון רש"י. ויותר נכון שיאמר כי לכל אחד ממנו פתר כאשר היה אמתת חלומו העתיד לבא לו, כי כאשר פתר כן היה לנו. וכן (להלן מט כח) איש אשר כברכתו ברך אותם, כברכה הבאה אליו:

ועל דעתי אין צורך, אבל אמר איש את חלומו פתר לנו, ויהי כאשר פתר לכל אחד כן בא והגיע אלינו. הגיד כי היו חלומות שונים ולהם פתרונים שונים, כאשר יפרש, שלא יחשוב שחלום אחד חלמו שניהם ופתרון אחד להם. וכן לדעתי איש כברכתו ברך, שלא ברך אותם ברכה שוה לכולם אלא ברכה מיוחדת לכל אחד כאשר פירש ואמר לו:

(כג) צנומות דקות - צונמא בלשון ארמי סלע. הרי הן כעץ בלא לחלוח וקשות כסלע. ותרגומו נצן לקיין, נצן אין בהן אלא הנץ לפי שנתרוקנו מן הזרע, לשון רש"י. והשבילים

בעת שנתרוקנו מן הזרע אין בהן נץ, וכן פרעה לא ראה אותן בעת הנצן כי מלאות וטובות ודקות ושדופות קדים ראה אותן. וכן צנומות שיהיה כמו סלועות מלשון צונמא אינו נכון, והשבליים הדקות אינם קשות כסלע:

אבל פירוש צנומות פרודות לחתיכות הרבה, והוא לשון רבותינו (ברכות לט א) פת הצנומה בקערה מברכין עליה המוציא, פת החתוכה, והוא הפת שאדם עושה ממנו חתיכות ונותן המרק עליו בקערה ואוכלו חתיכה חתיכה בלא בציעה אחרת. והוא לשון התרגום גם כן שאמר נצן לשון חתוך וחסרון, ממה שאמרו הם ז"ל (ב"ב נד א) מליא במליא נצא נצא לא הויא חזקה, שקל מוליא ושדא בנצא הויא חזקה, המקום שהוא גבוה שלם העפר נקרא מליא, ושהוא חסר העפר ובו חסרון נקרא נצא:

אף כאן הפך מלאות צנומות, ונצן הפך מליאן. והענין כי לא היו השבליים מלאות הגרגרים, אבל היה בהם מקומות חסרים אין בהם גרגרים, ומקום אחר גבוה שבו הגרגרים שלקו והם רקות, ולכך אמר יוסף במקום צנומות רקות, כי היו בהן מקומות רקים, אין בהם גרגרים כלל:

(כז) יהיו שבע שני רעב - בעבור שהשבע בארץ מצרים איננו חדוש גדול כי הוא כגן ה' (לעיל יג י), הזכיר תחילה פתרון הרעות, כי הוא החדוש ותועלת החלום, כי האלהים ברחמים הראה לפרעה הרעב להחיות לפליטה גדולה. וזה טעם ותחילנה שבע שני הרעב לבוא כאשר אמר יוסף (להלן מא נד), כי לא נודע דברו רק בשנות הרעב: (לב) ועל השנות החלום אל פרעה פעמים - טעם השנות החלום, שנשנה שני פעמים בלילה אחד, כי היה אפשר שיראה בחלום אחד הפרות והשבליים להודיעו כי אין חריש וקציר ועשה ממנו שני חלומות באים זה אחר זה בלילה אחד, ואין דרך החולמים כן, להודיעו כי הדבר מזומן וממהר האלהים לעשותו. וזה טעם פעמים, כי לא נשנה בפעם אחת:

ורבי אברהם מפרש כי השנות החלום בפרות ובשבליים לעד כי הדבר נכון וקיים, אבל בעבור כי היה פעמים בלילה אחד, לעד כי ממהר האלהים לעשותו. ואם כן נאמר שהיה די בשבליים כי הוא המודיע הרעב:

(לג) ירא פרעה איש נבון וחכם - אמר לו שיצטרך לאיש נבון וחכם שיהיה ממונה על כל הארץ, ויפקד עוד פקידים תחתיו שילכו בארץ ויקבצו את כל אוכל, כי לא יוכל השליט ללכת בכל הארץ. ואמר לו שיהיה נבון וחכם, נבון, שידע לנהל עם ארץ מצרים בלחם לפי הטף מידו, ולתת להם כדי חיותם, וימכור המותר לארצות האחרות לאסוף עושר וממון לפרעה. וחכם, שידע לקיים התבואה שלא תרקב, שיערב עם כל מין דבר המקיים אותו בטבעו, כגון חומטין שהזכירו רבותינו (שבת לא א), והכסף החי הממית הכנימה, וכיוצא בהן. ואמרו בבראשית רבה (צ ה) ערב בהן עפר וקיסומיות דברים שמקיימין את התבואה, ואמר יוסף כל זה בעבור שיבחרו אותו, כי החכם עיניו בראשו: (לו) והיה האוכל לפקדון לארץ - אמר שיהיה האוכל פקדון ביד פקידי פרעה לצורך הארץ לשבע שני הרעב, ולא יוצאו ממנו לדבר אחר שלא תכרת הארץ ברעב, כאשר

לא מתו הפרות בכחשיהן:

(לח) וטעם הנמצא כזה - בעבור שהיה עברי והם שנואי נפש המצריים, לא יאכלו מגעם ולא יתחברו עמהם, כי טמאים הם אצלם, על כן לא רצה למנותו משנה בלא רשותם, ולכך אמר להם שלא ימצאו מצרי כמוהו כי רוח אלהים בו. ואחרי שהודו, אמר ליוסף אחרי הודיע אלהים אותך את כל זאת, כי מאשר היה הפתרון טוב ונכון בעיני פרעה ובעיני עבדיו היה בעיניהם כאלו כבר בא הכל כמו שפטר להם:

ויתכן שירמוז "את כל זאת" גם למה שספר לו שר המשקים. וכמוהו (לעיל כט יג) ויספר ללבן את כל הדברים האלה, הברכות הנזכרות קודם לכן. אמר, אחרי שהודיע אלהים אותך החכמה הגדולה הזאת לפתור כל החלומות הנעלמים והסתומים, ולא יפול דבר מכל דבריך, אין נבון וחכם בכל ענין כמוך, וראוי אתה לנהוג שררה ומלכות ולהיות לי למשנה:

(מב) ויסר פרעה את טבעתו מעל ידו - נתינת טבעת המלך היא אות למי שנותנה להיות שני לו לגדולה, לשון רש"י. והנכון שטבעת המלך היא חותמו, כענין וחתמו בטבעת המלך (אסתר ח ח), והנה נתן לו החותם להיות נגיד ומצוה בכל המלכות, ויחתום בטבעת המלך כל אשר יחפוץ:

(מג) במרכבת המשנה - השניה למרכבתו המהלכת אצל שלו, לשון רש"י. והנה הוא שם, וכן כהני המשנה (מ"ב כג ד), את משנה התורה הזאת (דברים יז יח): והנכון כי משנה תאר, כמו ואנכי אהיה לך למשנה (ש"א כג יז), כי מרדכי היהודי משנה למלך אחשורוש (אסתר י ג), וכן כסף משנה (להלן מג יב), תאר, כמו כסף שני. וכבר הביאו המדקדקים (רד"ק בספר השרשים שורש שנה) ראייה בהיות אלה כולם בסגול, ומשנה התורה וכל השמות בצרי, כמשפט הסמיכות. והענין, כי יש למלך מרכבת ידועה לו, כמו שנאמר (אסתר ו ח) וסוס אשר רכב עליו המלך, ואחרת ידועה למשנהו, ואחריו לשליש:

(מה) צפנת פענח - אמר ר' אברהם אם היא מלה מצרית לא ידענו פירושה, ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף:

ועל דעת הראשונים שאומרים "המפענח נעלמים", יתכן שקרא לו שם נכבד כלשון ארצו, כי שאל לו. או שהיה המלך יודע שפת ארץ כנען הקרובה אליו. וענינו, צפונה מגלה. וכן בתו קראה שם משה רבינו כלשון עמו מן המים משיתיהו (שמות ב י). ואל תשתומם בעבור שקראוהו סופרי המצריים מוניוס, כי ישנו השמות ללשון מובן או מורגל להם כאשר יעשה התרגום בקצתם, כגון בין קדש ובין שור (לעיל כ א), בין רקם ובין חגרא, וכן בהרבה מן השמות, ובקצתם לא ישנה דבר כאשר עשה בסיחון מלך חשבון ובעוג מלך הבשן וזולתם הרבה, וזה לפי מה שהיו נקראים בלשון ארמית בדורו, וכן עשו הנוצרים המעתיקים:

בת פוטיפרע כהן און - הוא פוטיפר, ונקרא פוטיפרע על שם שנסתרס מאליו לפי שלקח יוסף למשכב, לשון רש"י. והוא מדרש רבותינו (סוטה יג ב). והוצרך ממנו רש"י

(להלן מז כב) לומר כי כל "כהן" משרת לאלהות, חוץ מזה שהוא לשון גדולה, שהרי שר הטבחים היה, וכן כהן מדין (שמות ב טז):

ואני אומר כי לדברי רבותינו היה פוטיפר שר לפרעה, וכאשר נסתרס בגופו והכירו בו וקראוהו פוטיפרע נתבייש בדבר ופירש משרתו, והכניס עצמו בבית עבודה זרה ונעשה כומר לעבודה זרה כי כן מנהג הנכבדים. ואפשר שהיה און שם עבודה זרה שלו, וכן כהן מדין כומר, כמו שאמרו (סנהדרין פב ב) ביתרו שהיה מפטם עגלים לעבודה זרה:

והאמת כי לשון כהונה שרות, אבל לא לאלהות בלבד, כי הנה ובני דוד כהנים היו (ש"ב ח יח), ובמקומו בדברי הימים (א יח יז) ובני דוד הראשונים ליד המלך. וכן מוליך כהנים שולל (איוב יב יט), שהם משרתי המלך, וכן יכהן פאר (ישעיה סא י), יתלבש פאר ככהן העובד, שיעשו לו בגדים שלא כשאר העם לכבוד ולתפארת. וכן ומיודעיו וכהניו (מ"ב י יא), ראשי משרתיו:

(מז) לקמצים - קומץ על קומץ יד על יד היו אוצרים, לשון רש"י. ותרגום אונקלוס לאוצרים, כי החפירות העשויות בארץ לאוצרים או לדברים אחרים יקראו קמצים. באחת הפחתים (ש"ב יז ט) תרגם יונתן בחדא מן קומציא, וכן כל פחת (ישעיה כד יז יח) תרגם קמצא, והוא קרוב מן חופר גומץ (קהלת י ח), כי הגימ"ל תשמש בכאן כמו קו"ף, כאשר תשמש כמו כ"ף באל יחסר המזג (שה"ש ז ג), מן מסכה יינה (משלי ט ב), וכנה אשר נטעה ימינך (תהלים פ טז), שהוא כמו גנה (ישעיה א ל), ויסכרו מעינות תהום (לעיל ח ב), כטעם ויסגרו על ארץ מכורתם (יחזקאל כט יד), מכורותיך ומולדותיך (שם טז ג), וסכרתי את מצרים (ישעיה יט ד), הכ"ף והגימ"ל בהם שוים: וישתוו הקו"ף והכ"ף תמיד, כמו קובע (ש"א יז לח) וכובע (יחזקאל כז י), תקן משלים הרבה (קהלת יב ט), כמו מי תכן את רוח ה' (ישעיה מ ג). ורבותינו יאמרו מלשון קישוט תכשיטים (שבת סג א) ותקשיט (ירושלמי כתובות פ"ו ה"ג). וכן ויציקו את ארון האלהים ויעל אביתר עד תום כל העם לעבור מן העיר (ש"ב טו כד), אמר בו התרגום ואקימו ית ארונא, עשאו כמו ויציגו. וכענין שנאמר בו (שם ו יז) ויביאו את ארון ה' ויציגו אותו במקומו, מלשון אציגה נא עמך (לעיל לג טו), והצגתיו לפניך (להלן מג ט): (מח) ויקבץ את כל אוכל - יוסף הנזכר למעלה וגם אחרי כן ויצבור יוסף בר, וכן כי חדל לספור, יוסף הנזכר. ואמר רבי אברהם כי אין פירושו "כל", כי ברעב היו מתים. וכן וכל הארץ באו מצרימה, רק טעמו שקבץ כל אשר יכול:

והנכון בעיני שקבץ את הכל אל תחת ידו, והוא נתן להם ממנו בכל שנה כדי פרנסתם שלא יבזבזוהו, והוא שאמר ויקבצו את כל אכל השנים הטובות ויצברו בר תחת יד פרעה אוכל בערים ושמרו. ומפני שאמר ויקבצו את כל אכל, ואמר ויצברו בר, וכן ויקבוץ את כל אוכל, ויצבור יוסף בר, יורה שקבצו כל הנאכל לאדם, בר ולחם ומזון, אפילו תאנים וצמוקים וכיוצא בהן, ויצברו מהם הבר אל תחת יד פרעה, והוא התבואה שהובאה ברחת ובמזרה לזרות ולהבר, ויתן בערים כדי אכלם מכל הפירות, והיה כל

האוכל למשמרת לצורך שני הרעב, שיקחו ממנו כדי חיתם, והנשאר בבר קיים באוצרות:

ויתכן שנתן להם דמים כשער הזול מגנזי המלך, ולכן היה הבר לפרעה, ומכרו להם בשני הרעב, כמו שכתוב (להלן מז יד) וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ מצרים, או שלקחו המלך בחזקה, כי אמר אני שמרתיו. אבל אונקלוס תרגם אכל ובר בשוה: (נד) ויהי רעב בכל הארצות - אשר סביב ארץ מצרים, כי מה יעשו הרחוקות אם היה בהן רעב כזה. וכך אמרו בבראשית רבה (צ ו) בשלש ארצות בפיניקיא ובערביא ובפלישטני:

(נו) וישבר למצרים ויחזק הרעב בארץ מצרים - יאמר כי לא פתח יוסף אשר בהם עד שחזק הרעב בארץ, לא כאשר צעקו אל פרעה מיד, כי העם צועקים כשיש להם מחיה מעט והוא רצה שלא ישאר להם כלום. זה טעם והרעב היה על כל פני הארץ, כי טרם פתחו אוצרותיו היה הרעב על כל פני הארץ. ועוד חזר לבאר שלא מכר להם עד שחזק עליהם מאד. או שיפליג הכתוב לומר שהיה רעב של מהומה: